

2. Олена Пчілка і Волинь : матеріали наук.-практ. конф. 29–30 черв. 1999 р. : наук. зб. – Луцьк : [б. в.], 1999. – 111 с. ; Минуле й сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині : матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. конф., присвяч. 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки : наук. зб. – Вип. 33. – Луцьк : Пульс, 2009. – 292 с., ілюстр.
3. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. – Вип. 51 : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 165-річчю від дня народження Олени Пчілки та 65-річчю Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 28–29 черв. 2014 р. Упоряд : А. Силюк, В. Комзюк. – Луцьк, 2014.
4. Аврахов Григорій. Леся Українка: проблеми текстології та історії друку (До дванадцятитомного видання творів, 1975–1979) : монографія / Г. Аврахов – Луцьк : Твердиня, 2007. – 228 с.
5. Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі. Каталог виставки творчих робіт переможців та учасників Міжнародного конкурсу книжкових знаків, приуроченого 90-річчю пам'яті Лесі Українки та 55-річчю Колодяженського літературно меморіального музею Лесі Українки / уклад. П. Нестеренко, А. Силюк. – Колодяжне : [б. в.], 2003. – 80 с.
6. Ті вічні пісні, ...ті єдині спадки... (Леся Українка). – Луцьк : Вол. обл. друк., 2006 : у 3-х част. (До 135-річчя від дня народження Лесі Українки).
7. Український народний орнамент. Вишивки тканини, писанки. Зібрала Ольга Петрівна Косач-Драгоманова (Олена Пчілка). – Вип. VIII. Репринт. відтворення першого видання 1876 р. / упоряд. : В. Комзюк, Н. Пушкар ; вступ. ст. Н. Стащенко. – Ковель : ТВО «Ковел. міська друк.», 2010. – 31 листоп.
8. Українка Леся. Мрії зламане крило : зб. творів, док. і спогадів / Леся Українка. – К. : Веселка 1993. – 222 с. : ілюстр. (уміщено листи й твори написані на Волині) ; Прижиттєві документи і матеріали Лесі Українки та родини Косачів : каталог-довідник. – Луцьк : [б. в.], 1996. – 48 с., ілюстр. ; Родина Косачів і волиняни: Спогади, перекази. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2002. – 64 с. ; Леся Українка. Волинські сюжети: Історико-краєзнавчі нариси / упоряд. Н. Ю. Пушкар, В. М. Комзюк. – Луцьк : Волин. старожитності, 2012. – 252 с.
9. Рисак О. Леся Українка і Агатангел Кримський / О. Рисак // Філол. студії. – Вип. 2. – Луцьк, 1997. – С. 21–27.
10. Скоклюк С. Нечімле : повість / С. Скоклюк. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 144 с. ; Скоклюк С. Олена Пчілка : Роман-есе / С. Скоклюк. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 252 с.
11. Леся Українка і сучасність (до 130-річчя від дня народження Лесі Українки) : зб. наук. пр. – Т. 1–5. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2003–2007.
12. Стащенко Н. «...Та в нас пісні її лишилися, В яких живе душа жива...» / Н. Стащенко. – Ковель : ТВО «Ковел. міська друк.», 2011. – 40 с.
13. Українка Леся. Лісова пісня. Драма-феєрія в 3-х діях. З портретом автора і додатками / Леся Українка – К. : Друк. В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського, 1914. – 88 с. (факсимільне видання Луцьк ; Ковель : Надстир'я, 2015. – 88 с.).
14. «Лісова пісня» Лесі Українки в рецензіях / упоряд. Н. Пушкар, І. Несторук, В. Комзюк. – Луцьк–Ковель : Надстир'я, 2015. – 120 с.
15. Пчілка Олена. Козачка Олена. Поема. Присвячується М. М. Лисенку / передм., підгот. до друку В. Комзюк, Л. Мерзвинська, Н. Пушкар / О. Пчілка. – Луцьк : Надстир'я, 2014. – 58 с. ; іл.
16. Леся Українка. Волинські сюжети. Історико-краєзнавчі нариси / упоряд. Н. Пушкар, В. Комзюк. – Луцьк : Волин. старожитності, 2013. – 252 с. ; ілюстр.
17. Олена Пчілка – дітям / упоряд. В. Комзюк і Н. Пушкар. – Львів : Априорі, 2015. – 76 с. ; іл.
18. Семенюк А. Косачі. Статті, нариси, поезія / А. Семенюк. – Луцьк : Надстир'я, 2014. – 184 с. ; іл.
19. Пчілка Олена. На спогад Шубертової серенади / О. Пчілка ; авт. тексту І. Щукіна, упоряд. А. Силюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 16 с.

УДК 398.4(477.82):821.161.2-1.09 Леся Українка

Алла Дмитренко

Образ русалки у творчості Лесі Українки й світобаченні населення Волинського Полісся

На основі польових матеріалів, зібраних у різних районах Волинської, Рівненської, Житомирської областей, висвітлено образ русалки в традиційному світобаченні поліщуків. Під час аналізу народних міфологічних вірувань з'ясовано категорії людей, які найчастіше стають русалками, їх зовнішній вигляд, місця найчастішого



прояву, характер зв'язків із людиною. Наголошено на тісному зв'язку русалки з культом предків. Простежено співвідношення основних типологічних рис русалки як персонажа нижчої міфології населення Волинського Полісся й образу русалки в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».

Ключові слова: Волинське Полісся, Західне Полісся, Леся Українка, «Лісова пісня», традиційно-побутова культура, традиційний світогляд, народна міфологія, нижча міфологія, русалка, Русальний тиждень, Зелені свята, культ предків.

Дмитренко Алла Образ русалки в творчестве Леси Украинки и мировоззрении населения Волинского Полесья. На основе полевых материалов, собранных в различных районах Волинской, Ровенской, Житомирской областей, характеризуется образ русалки в традиционном мировоззрении полещуков. При анализе народных мифологических верований выяснены категории людей, которые чаще всего становятся русалками, их внешний вид, места частого проявления, характер связей с человеком. Отмечается тесная связь русалки с культом предков. Прослеживается соотношение основных типологических черт русалки как персонажа низшей мифологии населения Волинского Полесья и образа русалки в драме-феерии Леси Украинки «Лесная песня».

Ключевые слова: Волинское Полесье, Западное Полесье, Леся Украинка, «Лесная песня», традиционно-бытовая культура, традиционное мировоззрение, народная мифология, низшая мифология, русалка, Русальная неделя, Троица, культ предков.

Dmytrenko Alla. The Mermaid Image in Lesia Ukrainka's Creativity and in the Volyn Polissia Worldview. On the basis of materials collected in various districts of Volyn, Rivne and Zhytomyr regions, the mermaid image in traditional worldview of inhabitant of Polissia is shown. People who most often become mermaids, as well as their appearance, places of frequent manifestation, nature of communications with the person are found out on the basis of the analysis of folk mythological beliefs. Close connection of the mermaid with the cult of forefathers is noted. The ratio of the main typological lines of a mermaid as a character of the lowest mythology of the population of the Volyn Polissia and image of the mermaid in Lesia Ukrainka's drama enchanting spectacle «The Forest Song» is traced.

Key words: Volyn Polissia, Western Polissia, Lesia Ukrainka, «The Forest Song», traditional and household culture, traditional outlook, national mythology, mermaid, Mermaid Week, Trinity, cult of forefathers.

Постановка наукової проблеми та її значення. Любов Лесі Українки до рідного народу та його культури надзвичайно глибока. Донька славетної Олени Пчілки, знаної не лише як письменниці, а й етнографа (вона була співробітником Етнографічної комісії ВУАН), не могла не зацікавитися народною культурою. Свідчення тому, що Леся Українка цікавилася не лише записуванням народної творчості Волині, а й етнографічними роботами, – її відомий лист до дядька Михайла Драгоманова, у якому йдеться про бажання ознайомитися з етнографічними методами та новинками етнографічної літератури [22].

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Міфологічний світ «Лісової пісні» цікавив не одного дослідника. Ці питання висвітлювали Т. Данилюк, Т. Борисюк, А. Богород та ін. [7, 8; 12; 24]. Сьогодні є два основні погляди на міфологію «Лісової пісні». Більшість пошуковців відзначає, що в основу міфології твору покладено фольклорні матеріали з Житомирського та Волинського Полісся, де в різні періоди проживала Леся Українка. Інші дослідники наголошують на значно ширшій джерельній базі «Лісової пісні» й відзначають досконале знання поетесою наукових розвідок українських, білоруських, польських фольклористів та етнографів [8, с. 33–39].

Другу групу складають публікації з проблем традиційного світогляду українців, автори яких звертали увагу на образ русалки в нижчій міфології українців [9; 10, с. 133–139]. Образ русалки у віруваннях волинських мешканців докладно проаналізував В. Давидюк [11, с. 98–109].

Джерельну базу дослідження склали польові матеріали (2005–2014 рр.), які автор зібрав у польських районах Волинської, Рівненської, Житомирської областей, у т. ч. й у селах колишньої Звягельщини (нині Новоград-Волинський, Ємільчинський райони) [1–6; 14–20].

Мета статті: на основі польових етнографічних матеріалів з'ясувати співвідношення образу русалки в «Лісовій пісні» Лесі Українки й традиційній нижчій міфології мешканців Волинського (Західного) Полісся.

Завдання розвідки: висвітлити народні погляди на образ русалки; проаналізувати їх зовнішній вигляд, найчастіші місця прояву, характер зв'язків із людиною; показати заборони, пов'язані з перебуванням русалок на землі, ставлення до них та обряди, пов'язані із Русальним тижнем; простежити відповідність народного образу русалки із зображеним у «Лісовій пісні» Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перший аспект проблеми, на який варто звернути увагу – вірування полещуків у реальність русалок. Більшість респондентів старшого віку переконана, що колись русалки були і їх бачили: «*От років, мабуть із*



п'ятнадцять буде, як казали, що бачили» [3, од. зб. D2S2-Дм.]. Рідше русалок бачили самі інформатори: «Я колись тико бачила, ми на хуторі жили [...]. Я йшла [...] і бачу така сама русалочка так стрибала у всьому білому, підстрибувала по житови, да ото тико я, більше я не бачила русалок» [2, од. зб. D1S4-Дм.]. Частіше з русалками зустрічалися сестри, брати, батьки, дід, баба, родичі, сусіди респондентів: «Бо їх і ніхто не бачив, тих русалок [...]. От тільки одна жінка Михайлиха їх бачила, вже її живеї нема теї Михайлихи» [3, од. зб. D4S1-Дм.]; «Колись мій батько казав [...], що русавка вийшла і перейшла на дорогу» [2, од. зб. D3S1-Дм.]; «... моя сестра бачила русалки» [3, од. зб. D2S2-Бер.].

Інформатори переконані, що сьогодні русалки не показуються, тому що бачити їх можуть лише праведні (достойні, справедливі, чесні, спасенні, правдиві, щасливі): «А то колись були, може, спасенні люди, не були грішні, то бачили [...]. То священна людина вже бачила» [1, од. зб. D2S2-Дм.]; «То, кажуть, хто правдивий, той бачить» [4, од. зб. D4S3-Дм.]. Теперішні люди грішні (недостойні), тому русалки їм не показуються: «... а тепер ніхто не бачить. Тільки кажуть, що грішні люди теперка» [2, од. зб. D3S1-Дм.]. У с. Світязі (Шацького району (далі – Шцк.) вірили, що русалок бачать маленькі діти, адже до семи років вони безгрішні [5, од. зб. D3S4-Дм.].

Час перебування русалок на землі – Русальний тиждень: «В суботу приходять і в понеділок за тиждень одходять [...]. Тиждень тижднюють» [D2S1-Дмитр.]; «... русалки в понеділок приходять, в Росавницю [...]. В понеділок приходять і в понеділок уходять» [1, од. зб. D2S2-Дм.]. Дехто з респондентів за маркер бере стан природи – період, коли квітує жито: «Воно раніше говорили, що вже як ідеш ото ж по полям, а вже житечко квітує [...], уже русалки ходять по житі, по етому» [17, D2S4-Дм.].

Місцем прояву русалок найчастіше є поле, зокрема посіви жита: «Було жито, він ішов до сестри і він бачив тії русалки» [3, од. зб. D1S3-Бер.]. Рідше русалків зустрічали в лісі: «Брали ягоди у теї во дні, у теї Русални [...], а вони вже її [дівчину – А. Д.] под руку ведуть, теї русалки» [3, од. зб. D3S2-Дм.]; «То казали, вішло три дівки до їх. У лесі» [18, од. зб. D3S4-Дм.]. У с. Дроздині Рокитнівського району вважають, що русалки ходять по високих горах: «... ранче наші матері розказували, що ранче зайдеш на гору, то по гори, де гора висока, по гори вони ходять» [14, од. зб. 14-1-Дм.].

Хто стає русалкою? Варіантів відповідей на це запитання багато: 1) вони – померлі малі діти: «Малі дітки як помирають [...], ото то русалки вони зуться» [4, од. зб. D3S1-Дм.]; 2) Русалками стають лише померлі нехрещені діти: «... діти оті нехрещені, які повмирали, то тоже вони русалочки» [15, од. зб. D5S5-Дм.]; 3) Русалки – втоплені й закляті діти: «Колись були такі матьорі, цо топили дітей, і заклинали дітей мачухи – і ото такі діти вже вони більшиство русалками» [6, од. зб. D9S3-Дм.]; 4) Померлі молоді дівчата: «Ну, якби то кажуть, що покойніки. Таке во, молоді покойніки дивчетка» [17, од. зб. D6S5-Дм.]; 5) Молоді дівчата (або ж усі), що втопилися: «В нас казали, цо як утопилася, то піде в русалки» [17, од. зб. D12S5-Дм.]; 6) Дівчата (або всі), хто помер або втопився саме на Русальному тижні: «Ну, як хто на Русалному тижні помирає, кажуть, то он стає русалкою. Чи жінка, чи дитина, чи хто» [15, од. зб. D6S3-Дм.]; 7) Народжені на Русальному тижні «Ось, як родитса дитина, щоб на цей, на Русалний тиждень не родилася, бо дуже пагоно. Вона буде русалка [...]. Колись мама таке розказували» [18, од. зб. D8S4-Дм.]; 8) Русалками стають всі померлі родичі: «... наші померши родичі. Тико вони пиритворились всі на малі діти. От, хай якийсь старий, хай який, хто помер, то всі вони прийшли у малі діти – так нам пояснювали» [1, од. зб. D1S2-Дм.].

Якою зовнішню наділила русалок народна уява? 1) Найчастіше це дітки або ж молоді дівчата: «... то вона бачила, Катя, цілий табун таких дівчаток у білому. Більшинькі, меншенькі йшли вони, тії дівчатка» [4, од. зб. D4S3-Дм.]; «... русалки – такі дівчатка молоденькі» [3, од. зб. D2S2-Бур.];

2) Рідше русалки являються в образі жінок: «Жінка. Кажуть, що вона така во, убрана, убирається ця русалка. А де вона беретса, то Бог є знає» [18, од. зб. D3S1-Дм.];

3) Русалками можуть бути діти й дорослі, чоловіки й жінки, хлопці й дівчата – хто помирає, той і являється в образі русалки: «Люди ходили [...]. Ну, звичайні люди» [3, од. зб. D1S3-Бер.]; «Я так думаю, цо є і жінки, і хлопці [...]. Тож помирають і жінки й чоловіки, і хлопці, і діти, і всяко. І так вони може й появляються десь, хто їх знає» [1, од. зб. D2S1-Дм.];

4) Респонденти з прибузьких сіл (Грабова, Столенські Смоляри Шцк.) повідомляли, що русалки з'являються в образі конкретного покійного родича – матері, батька, дітей та ін.: «Да, колись в Русальницю вже моя мати померла. В мене так сильно зуб болів і я лягла, і так болить в мене зуб, а мені мати [...] пальця холодного-холодного притиснула до того зуба, потримала і пішла. Я її то не бачила, но от чую так, і зуб перестав боліти [...]. Вже моя мати тоді померла» [2, од. зб. D1S4-Дм.]; «Ну колись один чоловік казав [...], що як в Русальницю [...] вів конє на пашу і бачив, що дві дівчинки танцювали коло гороху, грядка гороху там в меї баби, а то теї баби діти були» [2, од. зб. D1S2-Дм.]. У Рокитнівському районі поширені оповіді про те, як русалка-родичка допомагає бортикові [14, од. зб. 5-2-Дм.; 21, с. 112];



5) Лише в с. Серби Ємільчинського району записано оповідь про те, що русалки показалися жінці у вигляді собак: «*Да-да, в собаки. Вже вони на тим світі, то вони перекидаються. Таке міні було раз за мою житку*» [18, од. зб. D2S1-Дм.];

6) У с. Великому Обзирі Камінь-Каширського району (далі – К-К) вірять, що русалки мають крила й подібні до метеликів: «... *в житі піднялася вгору і пішла. Дивимось, а вона геть пішла, пішла вище [...]. Мабуть з крилами була, бо каже, бачили, що піднімалась із жита*» [3, од. зб. D2S2-Дм.]; «*В білих платтячках були і взаді тії, такі, як то мителики. Ну, то як мителики, тіки ззаду крильця були в їх. Я знаю, може вони з неба спустилися, хто їх знає скуда, де вони появилися*» [3, од. зб. D2S2-Бур.].

Як виглядають русалки?

1) Вони – з довгим розпущеним волоссям, що, на думку багатьох респондентів, – основна ознака русалок: «... *коси їх розпущані [...], росавкі розпустілі коси, да й вони йдуть ете, вже в той день, в який вже Росавний*» [15, од. зб. D3S3-Дм.]. Колись розпущене волосся було лише в русалок. Незаміжні дівчата заплітали коси, а заміжні жінки ховали волосся під головні убори: «... *колись, як розпущені коси, то вже і була русалка. А тепер повно з розпущеними*» [15, од. зб. D4S3-Дм.]. Є. Василевич із с. Шахи Дубровицького району, яка майже втратила волосся, боїться померти на Русальниці, бо русалки не приймуть її до себе й вона не матиме місця на тому світі: «*Кажу, коб я перебула Трійцу. Бо як на Русалівці умру, то мене не примут, шо косей нема, в русалкі*» [15, од. зб. D1S2-Дм.];

2) Русалки – у віночках на голові й у білих сорочках: «... *вони йшли у віночках і в сорочках білих*» [3, од. зб. D2S1-Бер.]; «*Казали, шо русалка молода, у веночку*» [15, од. зб. D6S5-Дм.]; «... *в віночкови йде [...], в білих платячках*» [1, од. зб. D1S2-Дм.];

3) Русалки з'являються на землі в тому, в чому ходили в земному житті, або ж у чому їх похоронили: «*Як вона ходила – розова студниця з фальбанками, так, казали, і бачили її*» [2, од. зб. D1S2-Дм.]; «*Вдїта, вбрана то так, то кажуть, як вмиралі колись молодії, то так їх вбиралі [...]. І вискочить така*» [3, од. зб. D3S2-Бер.].

Що роблять русалки?

1) Вони танцюють у житах: «*Просто дівчатка таке малесенькі і танцюють*» [3, од. зб. D3S1-Дм.];

2) Мовчать і моляться Богу: «*А вони не говорять нічо [...]. Вони і не підходять, і не говорять, і нічого. Богу моляться*» [3, од. зб. D2S2-Бер.];

3) Співають: «*Не мий ноги у ніжку, не сій муки у діжку, бо то великий гріх*». То вона даже ці слова запам'ятала» [3, од. зб. D2S1-Бер.];

4) Русалки ховаються від людей, не показуються їм, тобто прагнуть, щоб їх не впізнали: «*Ну, то вони тоже, як людей побачать, то скривалися. Щоб вони так виходили на лічно, то вони не виходили*» [3, од. зб. D3S2-Бер.];

5) Вони можуть залоскотати – і не тільки в полі, а навіть і вдома, якщо залишити дитину саму: «... *русалочки [...] тебе залоскочуть. Бо їм смішно і щоб ти сміялася*» [1, од. зб. D3S4-Дм.]; «... *може русалка залоскотати дитину як десь вона сама вдома*» [2, од. зб. D1S4-Дм.];

6) Русалки можуть кудись завести: «... *була дівчина та й вона пушила, не знаю – цав'ї рвати чи шо, на Русальному тиждні [...]. Та й вийшла та дівчина [русалка – А. Д.] до її, та й її заволікла, заговвила, та й повела в друге село аж тим каналом. Ну, рибакі шукали її, то вже найшли в другому селі ту дівчину. Ага, русалка повела*» [6, од. зб. D9S3-Дм.];

7) Русалки нікому не шкодили, нікого не чіпали: «*Ні, вони не шкодили, тіко як то лякали. Такі русалки*» [3, од. зб. D3S2-Бер.]; «*Вони безвредні, вони нікого не чіпають, просто вони самі собі граються, купаються, вони житами можуть ходити. Ну чутно, шо голоса, говорат голоса, ідуть люди, но їх не видно*» [15, од. зб. D3S2-Дм.];

8) Русалки можуть «насунути мішок на очі або голову», й тоді дуже хочеться спати та ще й втратити зір до кінця Русальниці: «*Вже ото в понеделок, еслі заснеи [...], то мешка натягне русалка. А за тиждень уже, як после Трійци пройде, то треба заснуть, щоб мешка стягла. Русалка мешка стягне. То колись розказували старей люде*» [20, од. зб. D2S4-Дм.].

У зв'язку з тим, що русалок бачили переважно на полях, забороняли сидіти або ж спати на межах, бо можуть «накинути мішка» або залоскотати: «*Ну, тож казали, і стари люде, і тепер говорять, уже той тиждень біля жета не можна лягати, бо можна уснути й русалки прейдуть і залоскочуть*» [D2S2 Вел. Обзир 2010]; «*Вона лягла – заснула. А то кажуть, шо то русалки накидають такий сон. І проснулась – очима нічого не бачить*» [3, од. зб. D2S1-Бер.].

В окремих селах на Русальниці не можна було працювати на городах, бо «русалки ходять», щоб їм «ноги сапками не порізати»: «... *не мона в градках нічого полоть. Бо це, кажуть, русалка,*



Русалний тиждень» [18, од. зб. D3S1-Дм.]. Подекуди вважали, що не можна починати нову роботу, а почату перед Русальницею, можна продовжувати: «*Це треба вже начати в п'ятницю, як ще нема русалки. То це вже накопять трошки, пудполоть трошки – то так було, колись [...]. Як начинене вже, то вже і сапаєш. А як не начинене, то колись не чепали. Треба напочать*» [20, од. зб. D6S2-Дм.].

Інші заборони пов'язані із суто жіночими роботами. Цього тижня не можна було шити. Вірили, що можна пришити русалку й вона буде цілий рік «путатись» за жінкою й «пикати»: «*В Русальницю не шили, бо русалку пришиєш і буде путатись тобі, буде пикати*» [2, од. зб. D1S4-Дм.]. Не вибілювали й полотна, вважаючи, що русалки порвуть його на шматочки: «*Ото я добре знаю, що Русалний тиждень, то мати полотно, каже, не буду відбілювати [...]. Посіче вона геть те полотно*» [6, од. зб. D11S1-Дм.].

Незважаючи на те, що місцем перебування русалок на землі є переважно посіви жита, заборони торкались і води. Цього Тижня не можна було купатись і навіть сидіти біля водойм, щоб русалка не втопила: «*... нєльзя йти до води, бо мол, втопиться можна*» [15, од. зб. D5S2-Дм.]. Не можна й прати в озерах та річках, бо русалки «миють ноги» на кладках, щоб не «замочити русалку»: «*... колись на річку ходили прати, то не йшли, тиждень не стірали [...]. Бо на кладочках русалки ноги миють*» [17, од. зб. D6S5-Дм.]; «*Не мона й стірать, бо русалку замочиш*» [20, од. зб. D2S4-Дм.].

Що потрібно було робити русалкам?

1) Насамперед – пам'ятати (поминати) їх: «*Ну, то тії русалки треба споминати*» [3, од. зб. D2S2-Бур.];

2) У тих селах, де вірили, що русалки – померлі родичі, на Русальному тижні вивішували надворі одяг померлих і рушника – бо русалки прийдуть вмиватися й переодягатися: «*Вмиватися і одєжу вішали [...]. Вони переодіваютьса*» [16, од. зб. D6S8-Дм.]; «*... треба, щоб до сходу сонця одєжа висіла. Ето на Розигри то й я вішаю одєжу своєї дочки, і зять у мене вмер [...] і свого чоловіка. То я викидаю сорочку, майку, штани, [...] сподницю. На свій на плот*» [17, од. зб. D8S1-Дм.]. У селах, де вірили, що русалки – потопельники, одяг носили ще й до водойм: «*в кого є утопленік, то кидали. Я не знаю, чи то до річки носиш, чи де вдома викидаш*» [15, од. зб. D6S5-Дм.]. Показова розповідь про те, як померла одинока жінка прийшла в Русалний тиждень додому, їй ніхто не залишив одягу, і вона не змогла купатися: «*Наши ходили купатиса [...]. А я ні [...]. Бо в мене не було одєжи*» [17, од. зб. D8S3-Дм.];

3) Ставили по полях і біля хати берізки та інші рослини – щоб «русалки гойдалися», бо всі померлі родичі прийдуть до своїх домівок, на свої поля: «*А от берези посеред двору ставлять, так в куточку ставлять, щоб русалки гойдалися на них [...]. І клени за образками висять [...], щоб гойдалися русалки [...]. От і ми на городи, на картошку заїхали само ралити в суботу перед вечором і гілку берези, гілку клена на кожний город, на кожну свою сотку поставили. Бо так годиться [...], хазяйка прийде, от мати мого чоловіка, мо схоче там погойдатися*» [1, од. зб. D2S1-Дм.];

4) Упродовж усього Тижня залишали на столі їжу русалкам: «*Ме на нич [...], що самеї їмо, їм ставим: масло, молоко*» [1, од. зб. D1S2-Дм.]; «*... що наварім [...] борщу, каши, поставимо на століку, хай воно ночує. Прийдут, може, росавкі, повечерают. То оставляють на столє*» [15, од. зб. D3S3-Дм.].

Фактично не зафіксовано способів захисту від русалок. У с. Великому Обзирі (К-К) пам'ятають, що старі жінки як оберег носили свячену тою [3, од. зб. D3S2-Бер.]. Хресне знамення, що є головним засобом захисту від «нечистої сили», безсиле перед русалкою, що, за твердженням В. Давидюка, виключає її з «нечистої сили» й зближує з культом предків [11, с. 106].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши образ русалки в народному світобаченні, можна порівняти його з образом русалки (русалок) у драмі-феєрії «Лісова пісня»:

1. Дійові особи «Лісової пісні» – Мавка, Русалка Польова, просто Русалка, або ж Русалка водяна, потерчата. Як свідчать польові матеріали, у різних регіонах Волинського Полісся вірили в існування просто русалок, не зафіксовано таких образів, як потерчата та Мавка: «*Мавок у нас нема. Це у Лесі України тільки. Ну, то ж мавки по лісі ходять, а русалки – польові*» [3, од. зб. D2S1-Бер.].

2. У Лесі України русалки (Мавка, потерчата) приходять на землю «напровесні», коли прокидається природа. Вони перебувають доти, поки «літечко сєє» й «житечко не полягло». За народними віруваннями, русалки перебувають на землі лише впродовж Русального тижня, який триває: 1) від Зеленої суботи до першого дня Петрівки (10 днів); 2) від другого дня Трійці до Петрівки (8 днів).

3. Згідно з віруваннями поліщуків, місцем найчастішого з'явлення русалок є життя поля. Поодинокі свідчення про зустріч із русалками в лісі. Коли приходять на свої подвір'я й городи, то «поселяються» в поставлених для них березах, лепесі тощо, на яких полюбляють «гойдатися». Леся Українка поселила русалок у воді, в лісі, на полі.

4. Русалки «Лісової пісні» – діти природи. Вони – сестри між собою. Водяник – батько Водяної Русалки, а Лісовик – дідусь Мавки й Водяної Русалки. Мешканці Волинського Полісся вірять, що



русалками стають покійники, які залишили «цей світ» за різних обставин, у них часто впізнають померлих батьків, сестер тощо – тут яскраво простежується належність русалок до культу предків.

5. Спільні риси між Лесиними й «народними» русалками знаходимо в їхній зовнішності: вони мають розпущене волосся й вінки або квіти на голові. У русалки польової – вінок волошковий і квіти у волоссі, у водяної – один вінок зелений, а другий – перловий; Мавка – «пишно завітчана». Однак жодної схожості з народним образом не має вбрання русалок з «Лісової пісні». У народній уяві русалки найчастіше одягнуті в білу сорочку або ж мають ту ж одягу, що носили за життя. У Лесі України русалки одягнуті інакше. Польова має «зелену одягу»; водяна – серпанок, що спадає з-під вінків; Мавка – ясно-зелену одягу ранньої весни й чорну – пізньої осені.

6. Найпоширенішими заборонами на Русальному тижні були – не ходити в жита, бо русалка залоскоче, і не йти до води – русалка потопить. У «Лісовій пісні» русалка так не любить людей, що збирається їх усіх залоскотати («Залоскочу тих трутнів, як прийдуть»).

7. Стосовно захисту від русалок, то польові матеріали майже їх не фіксують. У Лесі ж України дядько Лев їх «осикою та терличем лякає». Використання осики зближує образ русалки із «заложними покійниками», зокрема «ходячими мерцями».

Зважаючи на це, не можна погодитись із дослідниками, які стверджують, що Леся Українка «від уявного (народного) образу Русалки та Мавки – не відійшла» [7]. Польові матеріали, зібрані в різних районах Волинського Полісся, дають підстави стверджувати, що образ русалок у Лесі України збірний – виписаний на основі доброго знання етнографічної літератури й народної культури поліщуків, серед яких вона проживала.

Подальшого вивчення потребують й інші аспекти народної культури, відображені в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».

Джерел та література

1. Архів Музею етнографії Волині і Полісся Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк (далі – Архів МЕВП СНУ), ф. Польова етнографічна практика (далі – ПЕП)-2008 (Любомльський і Шацький р-ни Волинської обл.).
2. Архів МЕВП СНУ, ф. ПЕП-2009 (Шацький р-н Волинської обл.).
3. Архів МЕВП СНУ, ф. ПЕП-2010 (Камінь-Каширський р-н Волинської обл.).
4. Архів МЕВП СНУ, ф. ПЕП-2011 (Ратнівський р-н Волинської обл.).
5. Архів МЕВП СНУ, ф. ПЕП-2013 (Шацький і Любомльський р-ни Волинської обл.).
6. Архів МЕВП СНУ, ф. ПЕП-2014 (Камінь-Каширський р-н Волинської обл.).
7. Богород А. Міфологічний світ «Лісової пісні»: [Електронний ресурс] / Анатолій Богород. – Режим доступу : <http://www.redkyb.ru/svarohs/sv-one/lispisna9.html>.
8. Борисюк Т. Фольклор і міфологія в «Лісовій пісні» Лесі Українки / Т. Борисюк // НТЕ. – 1991. – № 2. – С. 31–40.
9. Буйських Ю. Традиційні вірування українців у надприродні істоти : проблема наукових дефініцій / Ю. Буйських // Етнічна історія народів Європи. – 2008. – Вип. 24. – С. 75–81. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2008_24_14.
10. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців / М. Гримич. – К. : АТ «Віпол», 2000.
11. Давидюк В. Українська міфологічна легенда / В. Давидюк. – Львів : Світ, 1992.
12. Данилюк Т. Резепції поліської та гуцульської демонології за «Лісовою піснею» Лесі Українки й «Тінями забутих предків» Михайла Коцюбинського / Т. Данилюк : Тези XXXVII Наук. конф. профес.-виклад. складу і студ. ін-ту. – Луцьк, 1991. – С. 88.
13. Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ (далі – ДНЦЗКСТК), ф. Лугини-2005 (Лугинський, Коростенський і Овруцький р-ни Житомирської обл.).
14. ДНЦЗКСТК, ф. Рокитне-2006 (Рокитнівський р-н Рівненської обл.).
15. ДНЦЗКСТК, ф. Сарни-2008 (Сарненський і Дубровицький р-ни Рівненської обл.).
16. ДНЦЗКСТК, ф. Володимирець-2009 (Володимирецький р-н Рівненської обл.).
17. ДНЦЗКСТК, ф. Зарічне-2010 (Зарічненський р-н Рівненської обл.).
18. ДНЦЗКСТК, ф. Ємільчине-2011 (Ємільчинський і Новоград-Волинський р-ни Житомирської обл.).
19. ДНЦЗКСТК, ф. Камінь-Каширський-2012 (Камінь-Каширський і Ратнівський р-ни Волинської обл.).
20. ДНЦЗКСТК, ф. Березне-2013 (Березнівський, Костопільський і Сарненський р-ни Рівненської обл.).
21. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки : Лист «До М. П. Драгоманова», 1890, 6/ХІІ, Луцьк : [Електронний ресурс] / Леся Українка. – Режим доступу : <http://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1890/18901218.html>.
22. Пархоменко Т. Використання продуктів бджільництва в поминальних обрядах Зелених свят / Т. Пархоменко // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Вип. IV. – Рівне : Перспектива, 2003. – С. 112–118.



23. Українка Леся. Лісова пісня // Українка Леся. Драматичні твори. – К. : Веселка, 1982. – С. 171–262.
24. Хищенко Т. І. Міфологічний колорит драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки : [Електронний ресурс] / Т. І. Хищенко. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer41/237.pdf>.

УДК 821.161.2.09:027(477.82)

Євгенія Євтушок

Ушанування пам'яті Олени Пчілки Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найвпливовішою особою в Косачів була Олена Пчілка – людина чітко визначеної позиції, вихователька талантів і громадян, берегиня домашнього вогнища. Вона виховала своїх шестеро дітей на аристократів духу й серед них – геніальну Лесю Українку, зробила все для того, щоб її діти вирости гідними громадянами своєї країни. Де б не проживала Олена Пчілка, скрізь вона вносила живий струмінь. Зокрема, діячка створила осередок літературного й театрального руху на Волині; організувала першу українську бібліотеку; поставила декілька спектаклів у Луцьку, а її дім у Колодяжному став своєрідними волинськими Афінами: тут збирався цвіт української інтелігенції. Упродовж життя залишалася Волинь у серці Ольги Петрівни найріднішим куточком. Цей край захопив полтавчанку і красою природи, і вдачею людей, їх мовою. Волинян вона називала «коханим людом».

Відповідно до Постанови Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 року № 47 Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці присвоєно ім'я письменниці, ученої, етнографа, фольклориста Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач). Цим урядовим документом підбито підсумок багатого на події етапу розвитку бібліотеки та визначено шлях її подальшого розвитку як просвітницького центру. Тому перед головною бібліотекою Волині стоять важливі завдання: ушанування пам'яті, популяризація життєвого та творчого доробку родини Косачів. Цю роботу заклад проводить упродовж багатьох років.

Головною подією 1999 року в діяльності Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки стало відзначення 150-річчя від дня народження видатної поетеси, етнографа, громадської діячки Олени Пчілки, у рамках якого проведено низку заходів наукового, літературно-мистецького характеру, що привернули інтерес громадськості Волині та України. Зокрема, у співпраці з обласною організацією Національної спілки письменників України, Волинським краєзнавчим музеєм, Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки, Волинським обласним товариством краєзнавців проведено науково-практичну конференцію й видано науковий збірник, приурочені й цій даті. Подією стало проведення літературно-мистецького вечора «Із мого серця знову пісня полилась», який був органічною складовою частиною урочистостей 29–30 червня з нагоди 150-ї річниці від дня народження Олени Пчілки. Учасниками вечора були гості Волині: Євген Сверстюк – лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук, голова Українського ПЕН-клубу, Ярема Гоян – директор видавництва «Веселка», поетеси зі Львова Євгенія Лещук, Галина Гордасевич, київські науковці Григорій Аврахов, Алла Диба, Лариса Мірошніченко, Григорій Чернихівський (Кременець), Анатолій Сваричевський (Хмельницький), Роман Горак (Львів) та ін. Під час літературного вечора в театрі ляльок в образі Олени Пчілки перед глядачами постала заслужена артистка України Людмила Дяченко. Тема вшанування видатної письменниці продовжена 4 жовтня – у день 69-х роковин смерті Олени Пчілки, коли відбулося відкриття куточка славетної землячки в бібліотеці, де зібрано матеріали, присвячені її життєвому й творчому шляху. Саме тоді започатковано щорічне відзначення її пам'яті в червні та жовтні. До формування експозиції доклала зусиль науковий працівник Волинського краєзнавчого музею, ветеран музейної справи, багатолітня дослідниця життєвого і творчого шляху Олени Пчілки Тетяна Андрєєва. Куточок Олени Пчілки – духовний осередок закладу, місцем, від якого розпочинаються екскурсії по бібліотеці для гостей міста.

У центрі куточок прикрашає подарований бібліотеці народним майстром Юрієм Савкою вишиваний портрет Олени Пчілки. Під ним напис: «Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач)